

Nemzetközi összevetésben feltétlenül említést érdemlő körülmény, hogy például Franciaországban minden olyan vagyron, amely a közvagyon része (domaine public) *kizárólag* a törvényhozás útján (par voie législative), tehát törvényhozási aktussal válhat a privát (magán) szektor részévé.

Feltétlenül szükséges még ehhez hozzáfűzni, hogy az új alkotmány rögzítse azt, hogy az egyes tulajdonosi jogok gyakorlását az országgyűlés csak törvényben engedheti át, azzal, hogy garanciális okokból a nemzeti vagyron alkotmányos védelmének biztosítása érdekében az alkotmány kimondaná, miszerint a nemzeti vagyont képező állami kincstári tulajdon feletti rendelkezési jogot és a tulajdonosi ellenőrzési jogokat az országgyűlés még törvényben sem szubdelegálhatja.

Ennek a rendelkezésnek doktrinális, alkotmánytani (alkotmányjogi) indoka az, hogy a nemzeti vagyron feletti rendelkezés lehetőségét el kell választani a mindenkori kormányzati politikai ciklustól, mivel demokratikus jogállami berendezésünk megköveteli, hogy maga az alkotmány tartalmazzon alkotmányos korlátot arra nézve, hogy bármikor bármely kormányzat élve parlamenti többségével, a nemzet vagyronát rövid távú politikai érdekeinek szolgálatába állíthassa.

C.) Szükségesnek tartjuk továbbá az állam közhatalmi-közigazgatási funkciójának elválasztását az alkotmány szintjén az állami-tulajdonosi magángazdálkodói minőségétől. Az új alkotmány elméleti

megalapozásánál figyelembe vehető lehetne az Alkotmánybíróságnak a gazdasági alkotmányosság témakörével kapcsolatban kifejtett elvi tétele, miszerint az állam fenti két funkcióját, különösen az állam gazdasági szerepvállalásával összefüggésben, élesen és intézményesen (szervezetileg) el kell választani egymástól.

(. A fentebb megfogalmazott és nyilvánvalóan részletesebb kifejtést igénylő észrevételek értelemszerűen nem tarthatnak igényt a teljességre, nem foghatják át az alkotmányozásra váró valamennyi kérdést. A szerző célja a fenti észrevételek megtételével, megfogalmazásával az volt, hogy az új alkotmány koncepcióját kidolgozók és annak szövegét megfogalmazók figyelmét felhívja néhány kiemelkedő fontosságú, feltétlenül szabályozást igénylő kérdésre.

Ezenfelül feladatának tartotta a szerző azt, hogy a felvetett, alkotmányos szabályozást igénylő kérdések megfelelő színvonalon, a már rendelkezésre álló széleskörű nemzetközi, nem csupán az ún. *reformállamokra* („poszt-szocialista államok”) szorítókozó tapasztalatainak tekintetbevételével, természetesen nem azok másolásával, hanem Magyarország társadalmi-politikai berendezkedésének és gazdasági lehetőségeinek figyelembevételével kerüljenek szabályozásra a Magyar Köztársaság új alkotmányában.

Kulcsszavak: *Amszterdami Szerződés, állami tulajdon, dualista koncepció, emberi jogok, Maastrichti Szerződés, monista koncepció, nemzeti vagyron, politikai pártok*

A JOG MULTIDISZCIPLINÁRIS MEGKÖZELÍTÉSÉRŐL

Szmodis Jenő

PhD, felügyelő,
Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete
szmodisj@t-online.hu

Bevezetés

A jogról való gondolkodásnak sokáig alapvető vonását jelentette a jog *normatív* elemeinek hangsúlyozása, szorosabb értelemben pedig egy igencsak *szövegközpontú* szemlélet. Ennek legjellemzőbb megnyilatkozásait az ún. *jogpozitivizmusban* érhetjük tetten, ám e vonások előzményei lényegesen korábbi időkből erednek. Ezen a helyen nem volna célszerű részletesen áttekinteni azt az eszmetörténeti folyamatot, amelyben a legősibb, alighanem etruszk eredetű, még vallásos jellegű római jog formakötöttsége lazul az itálikus és görög eszmék hatására, később ez a jog keresztény tartalmakkal telítődik, majd – többek között a protestantizmus nyomán – ismét nagy jelentőséghez jut benne maga a szöveg. Azt azonban hangsúlyoznunk kell, hogy a jog történeti és szociológiai szemlélete nem csekély mértékben járult hozzá a jog normaközpontú értelmezésének bizonyos mértékű háttérbe szorulásához. Ezzel egyúttal lehetővé vált, hogy a jogtól korábban idegennek tekintett jelenségek és tudományterületek mindinkább jelentőséghez jussanak a jogról való gondolkodás során. Így tehát a jog multidiszciplináris megközelítése egy, a gyakorlatban már jó ideje létező tudományos praxis,

amelyben a jog és a jogi jelenségek vizsgálata más tudományterületek nézőpontjából valósul meg. Ha figyelembe vesszük, hogy a jogélet és a jogi szabályok elemzése, értékelése és értelmezése a legtöbbször *morális* szempontok alapján történik, rögtön megállapíthatjuk, hogy a jog *etikai* megközelítése a jogtudománynak már régtől szerves részét képezi. Egy viszonylag fejlett jogrendszer esetén nem nélkülözhető továbbá a jogi jelenségek *logikai* módszerekkel való megközelítése. A jog ilyen jellegű vizsgálatait tehát már szükségképpen feltételeznek bizonyos inter- vagy multidiszciplinaritást. Amint látni fogjuk, a jog többszólamú és többes jellegű megközelítése igencsak általános, és a dolog inkább úgy áll, hogy a jogbölcsélet is főszabály szerint multidiszciplináris.

Érdemes egyúttal utalnunk arra is, hogy az interdiszciplinaritást és a multidiszciplinaritást olykor egymás szinonimáiként alkalmazzák, olykor pedig eltérő értelemben. Az e fogalmakat eltérő értelemben használók között azonban távolról sincs megegyezés e fogalmak meghatározásában. Valamennyi értelmezés közös pontja csupán az, hogy mind az interdiszciplinaritás, mind pedig a multidiszciplinaritás olyan jelenségekre vonatkozik, amelyek korábban elhatárolható-

nak tekintett tudományterületek érintkezésével kapcsolatosak. Magam ezen a helyen – merőben nyelvi alapon – interdiszciplinaritás alatt tudományköziséget értek, multidiszciplinaritás alatt pedig „több tudományúságot”. Ennek megfelelően a *kutatás tárgyáról* mint interdiszciplináris jelenségről szólok, a *módszereket és megközelítéseket* illetően pedig multidiszciplinaritásról.

A jog multidiszciplináris megközelítése alatt tágabb értelemben – fentiekből következően – a jognak az egyéb tudományterületek oldaláról való vizsgálatát, valamint azt a tevékenységet értem, amelynek során a jog és az egyéb társadalmi jelenségek határterületeinek megismerésére és leírására kerül sor. Szűkebb értelemben azonban – ezen a helyen – a jog multidiszciplináris megközelítése azoknak a tudományterületeknek és problémáknak a feltérképezését, számbavételét és alkalmazását jelenti, amelyek előtérbe kerülhetnek a jog elméleti és olykor gyakorlati művelése (például a jogalkotás) során.

A jogtudomány multidiszciplinaritása

A jog összetett jelensége szükségképpen alakította ki a jogi vizsgálatok legkülönfélébb formáit és módozatait. A tudományos ismeretszerzés alapvetően nem nélkülözheti bizonyos *logikai, analitikus* módszerek alkalmazását, ám egy, a történelemben változó jelenség kutatásánál szükségképpen kerülnek előtérbe a *történeti* jellegű megközelítések is. Ha azonban a vizsgált jelenség társadalmi jelenség, úgy a *szociológiai* szempontok és módszerek éppúgy megkerülhetetlenek, mint bizonyos *pszichológiai* vagy *társadalomlélektani* megfontolások. Azáltal, hogy a jog társadalmi jelenség, egyúttal *emberi* jelenség is. Így a jog kutatása során aligha nélkülözhetők az emberre vonatkozó *pszichológiai, evolúcióspszichológiai* és

humánológiai, vagy éppen *kultúranropológiai* ismeretek. Ám a jog az emberiség történetének számos pontján éppenséggel *vallási* közegben jelent meg, illetve a modern jogrendszereket gyakran ma is dogmatikus, *hítszerű képzetek* uralják. Olyanok, amelyeket csupán racionalizálunk, ám amelyek távolról sem racionálisak. A jogról való vélekedéseket tehát a legtöbbször szakrális és szekuláris hitek övezik. E körülmények igencsak abba az irányba mutatnak, hogy a jog helyes megértéséhez meghatározott körben szükségünk lehet bizonyos *vallástörténeti, vallásfilozófiai* ismeretekre is. Hogy a jog egy társadalom *kultúrájának* részét képezi, alighanem éppoly nyilvánvaló, mint az, hogy a jog maga is képes visszahatni az őt körülvevő kulturális környezetre. Ebből következően, a jog jelenségének megismerése és magyarázata során bizonyos *kultúrtörténeti, kultúrabölcséleti* tudásra és szemléletmódra is szükségünk lehet. Hogy egy régi kor miként vélekedett magáról a jogról, arról igen sokat árulnak el az adott történelmi kor irodalmi és bölcséleti emlékei is. Így tehát a jog jelenségének megismerése szükségképpen fenn kell, hogy tartsa az *irodalmi* kitekintés és irodalmi jellegű elemzés lehetőségét. A szükséges tudásterületek és a lehetséges megközelítési módok felsorolását alighanem a végtelenségig sorolhatnánk.

A jognak szabályrendként, társadalmi gyakorlatként, társadalmi kontrollként vagy más jelenséggé váló értelmezése tehát aligha jelöl ki egy *kitüntetett megközelítési módot*, amely mellett a jog megismerése során teljességgel lemondhatnánk más szempontok és módszerek érvényesítéséről. Már a jog *gyakorlati* művelése is az értelmezési módok legkülönbözőbb (történeti, nyelvi, logikai, rendszertani stb.) formáinak alkalmazását teszi szükségessé. A jog *elméleti* tanulmányozása pedig

még fokozottabban állítja előtérbe a minél szélesebb vizsgálati perspektíva kialakítását.

Noha a joggal kapcsolatos vizsgálatásokban régóta kitüntetett jelentőségű például a történeti, szociológiai, gazdasági megközelítés, eközben a morálfilozófiai szempontok, vagy éppen az analitikai módszerek is változatlanul jelen vannak. Születtek továbbá olyan társadalomkritikai élű irányzatok is, amelyek az amerikai és a skandináv jogi realizmus hangsúlyosan pszichológiai megfontolásait elevezték fel. Ezek a megközelítési módok ugyan felfedik a jog bizonyos aspektusait, másfelől azonban sokszor ki nem mondott világnézeti előfeltevéseken alapulnak. Olyanokon, amelyek végül is *megkonstruálják* a kutatás eredményét. Ahogy Horváth Barna rámutatott, a neveltetési és az egyéni sorsból is fakadó tényezők a legmesszebbmenően befolyásolni képesek a kutatói alapállást, azon keresztül pedig magát a kutatás eredményét, megállapításait (Horváth, 1995, 156–157.).

Lényeges, hogy tisztában legyünk azzal is, hogy kiindulópontjaink egyfelől gyakorta *hipotetikusak*, másfelől azzal, hogy állásfoglalásaink nemritkán sokkal inkább jungi értelemben vett *diszpozíciónkon* és korábbi (gyakran merőben véletlenszerű) *tapasztalatainkon*, mint racionális mérlegelésünkön fordulnak meg. A különböző akaratemlétek (amelyek a jogot az állami akaratra vezetik vissza), elismerési elméletek (amelyek a társadalom általi elfogadással magyarázzák a jog létét) vagy a jogpozitivisták, illetve a természetjogi teóriák a kanti antinómiákhoz hasonló makacssággal képesek feloldhatatlan ellentétpárokat adni. Mindez – valamint az egyes érvelések gyakran vitathatatlan belső logikája – leginkább arra mutat, hogy az ellentmondást nem annyira valamely irányzat valamely tételének nyilvánvaló tévedése, hanem sokkal inkább az ala-

pozza meg, ha valamely megközelítési mód *kizárólagos érvényt* tulajdonít magának.

A társadalom mint egységes valóság és a társadalomtudományok mint modellek pluralitásának kapcsolata

A társadalom nem csupán személyek, emberei egyedek együttese, hanem olyan jelenvalóság, amely messze túlmutat a részeit képező egyének személyes képességein és jelentőségén. Már a főemlősök is különleges *szociabilitást* jelenítenek meg a többi fajhoz képest. Ez az ember esetén még fokozottabban így van (Csányi, 2007). Ezért mondható, hogy az ember fajbéli sajátosságait csupán társadalomban teljesítheti ki. Az egyén szintjén tehát bizonyos hajlamok – Arisztotelész, Grotius és Samuel Puffendorf nyomán ún. szociális ösztönök – rendelkezésre állnak, ám azok (illetve még számos más emberi vonás) csupán a társadalmi lét által realizálódhat, válhat potencialitásból ténylegessé. A társadalmi létben – szerencsés esetben – az ember valamennyi képessége gazdagon bontakozik ki, létrehozva számtalan olyan összetett jelenséget, amelyeket utóbb más-más fogalmak alatt jelölünk. A társadalomban különféle csoportok jönnek létre a legkülönbözőbb szerveződési elvek alapján. Az emberi tevékenységek is egyfajta specializáción mennek keresztül bizonyos mintakövetési és mintaszerelekciós folyamatok útján. Az ember *utánzási* és *konstrukciós* készsége a technikák, a művészetek és a tudományok legváltozatosabb formáit alakítják ki. Létrejön tehát egy olyan organikus és dinamikus totalitás, amelyben a legkülönbözőbb tényezők – még, ha gyakran igen távolról is, de – kapcsolatban állnak egymással. A család átalakulását érintő változások súlyos gazdasági következményekkel járhatnak, a technikai fejlődés pedig nem

pusztán a gazdaságra, azon keresztül pedig a családokra és egyénekre, de leggyakrabban még a művészetekre is kihatással vannak. A társadalmi, gyakran kifejezetten gazdasági háttérű mozgalmak a legszorosabb összefüggésben szoktak lenni a vallással kapcsolatos elképzelések átalakulásával, utóbbiak pedig a gazdasági folyamatokkal (Weber, 1934).

A társadalom mint egész – hasonlóan más jelenségekhez – gyakorlatilag fel sem fogható a tudat számára. Kissé hasonlóan ahhoz, amint egy egyszerű tárgyat, egy gyümölcsöt vagy egy épületet sem vagyunk képesek egyszerűen és egészben látni és tudatunkban megjeleníteni. Vagy előlről, vagy felülről, vagy oldalról, alulról, hátulról, belülről vagy épp kívülről látjuk csupán, anélkül azonban, hogy abban a pillanatban tudatunkban volna a tárgy másik aspektusa. A különböző absztrakciókkal, elvonatkoztatásokkal természetesen az ember képes áthidalni a percepció korlátozottságát. Ezek az elvonatkoztatások egyfajta egyszerű *modellek* a jelenség értelmezéséhez. A modellek azonban amennyire *segítik* a jelenség megragadását, éppen annyira *torzítják* is azt.

A társadalom mint totalitás értelmezése sem lehetséges tehát bizonyos leegyszerősítések és elvonatkoztatások nélkül. A problémák akkor adódnak (mégpedig szép számmal), amikor a modell megalkotója modelljét *azonosítja* a valósággal. A különféle totalitárius ideológiák embertelen következményeinek is legtöbbször az az oka, hogy ezek az ideológiák egy leegyszerősített ember- és társadalomképből indulnak ki. Olyanból, amely tartalmazza a valóság egy (vagy több) lényeges elemét, azonban ezt a világméretűt ezek az ideológiák kizárólagos érvényűnek és teljeskörűnek tüntetik fel. Ezek az eszmék az ember ún. humán magatartás-komplexének sokszor

egymásnak ellentmondó elemeiből ideologikusan válogatnak, és igyekeznek a kiszemelt elemet *kizárólagos* érvényű elvé emelni. (Pl. a liberálkapitalizmus a versengésre való hajlamot, a kommunizmus a szociabilitást tekintve az emberi viselkedés princípiumának.)

A modell és a valóság összetévesztésének természetesen léteznek kevésbé veszedelmes megnyilatkozásai. A jogfilozófiában például az ún. parancselméletek és az ún. elismerési elméletek örök harca sem valaminő logikai ellentmondásból adódik, mint sokkal inkább abból, hogy ezek az irányzatok a jog összetett jelenségének különböző oldalaira helyezik a hangsúlyt, anélkül azonban, hogy megállapításuk modell jellegével, tehát korlátozott érvényűségével komolyan számolnának. A különféle *társadalomtudományok* is – speciális érdeklődésüknek megfelelően – a társadalmi totalitás meghatározott aspektusát veszik vizsgálat alá. Értelmezéseik során elvonatkoztatásokkal, absztrakciókkal súlyosan terhelt – bár kétségkívül legtöbbször hasznos – modelleket alkotnak, és azok rendszerén belül magyarázzák az általuk vizsgált jelenséget. Gyakran azonban nem vetnek számot azzal, hogy vizsgálatuk tárgya csupán a társadalmi totalitás egy olyan „szelete”, amely *nem képezi egyúttal vizsgáldásuk „hitbizományát”*. A különféle tudományterületek nemritkán hevesen megnyilatkozó nézetkülönbségei pontosan akkor szoktak kialakulni, amikor e tudományok „egymás területére” tévednek. Egy műalkotás például, amelyet korábban csupán a művészettörténet elemzett, ha pszichoanalitikai elemzés alá esik, sokszor éppúgy indulatokat gerjeszt, mint a történészek és a történelemfilozófusok találkozása. Ezek oka is legtöbbször a „saját” tudományterület modelljének a valóság totalitásával való azonosítása, az egyéb megközelítési módok illettek-

lennek tekintése. Egyfajta szakmai „területvédő ösztönt” kellett tehát leküzdenie az interdisziplináris és multidiszciplináris törekvéseknek, hogy jogosultságukat elért eredményeikkel összefüggésben elfogadtassák.

A jog jelenségei, amelyek ugyan az egyéb társadalmi jelenségektől viszonylagosan függetlenként értelmileg megragadhatók, valójában mélyen gyökereznek a társadalmi valóság totalitásában. Ebből – valamint a korábban mondottakból – következően célszerű elfogadnunk, hogy a jogi jelenségek más tudományterületek oldaláról is vizsgálhatók, sőt ez a mélyebb megértést alighanem kifejezetten segíti.

A jog mint interdisziplináris tudomány a helyes jog tana oldaláról

Meg kell említeni, hogy a helyes jog tanának fogalmába itt beleértjük a jogi értéktannal foglalkozó, a jog morális tartalmát és a jog erkölcsi megalapozását kutató irányzatokat, annak ellenére, hogy az ún. „helyes jog” tana elsősorban Rudolf Stammler nevéhez és munkásságához köthető. A jog tudománya – következően római hagyományából is – jellegzetesen, külön szakmává fejlődve alakult ki Nyugaton. Ez a fajta specializáció különleges fejlődési útnak tekinthető. E körülménnyel annak ellenére – sőt épp azért – számolnunk szükséges, hogy nyugati gondolkodásunk számára a jog szakma volta evidenciának minősül. A keletibb jogi kultúrákban, a jog vagy a vallás, vagy a filozófia közegében maradt meg. Nem volt ez másképp az ókori Görögországban sem, amelyet szerencsésebb inkább Hellászként említeni, mivel egységes államként Nagy Sándorig ez a kulturális közeg nem is létezett. Mindenesetre Hellaszban sem vált ki a jog művelése a bölcséleti gondolkodás közegéből.

Ahol a jog a vallási, a társadalombölcseleti, az erkölcsi gondolkodás szerves részét képezi, ott nyilvánvaló, hogy a jog vizsgálata, a jog gyakorlati és elméleti művelése nem nélkülözheti egy olyan *összetett szemlélet* meglétét, amely, ha nem is azonos a nyugati értelemben vett multidiszciplináris megközelítéssel, ám arra sok vonatkozásban hasonlít. Abban többek között, hogy e szemléletben nem, vagy kevésbé alakul ki egy olyan egysíkú logika, amely szinte szükségképp involvál későbbi ellentmondásokat. Az általánosan, hogy e megközelítés a morális, szakrális igazságossági szempontokat együtt érvényesíti a jog természetéből adódó kiszámíthatósági, a normakövetés erősítését célzó aspektusokkal, inkább elkerülhetők az „erkölcstelen, de jogszerű” fordulattal kifejezhető anomáliák. Az ún. tradicionális jogrendszerek tehát a nyugati jogi gondolkodáshoz hasonlóan szintén kialakítanak egyfajta binaritást. Ez a binaritás azonban jellemzően és alapvetően a *vallás erkölcsileg* helyes vagy helytelen binaritása, szemben a Nyugat jogszerű-jogszerűtlen binaritásával.

Ám a nyugati jog még viszonylagos elkülönülése mellett sem tekinthető a vallástól és az erkölcstől olyan mértékben elszakítottnak, mint azt a jogpozitivizmus szélsőséges irányzatai sugallni igyekeznek. A törvényhozás, és általában a jogalkotás során számos olyan társadalmi, filozófiai, etikai és egyéb szempont kerül előtérbe, amelyek önmagukban ellentmondanak a jog tökéletes elhatárolhatóságának. Az ún. *helyes jog* kutatása ugyanis nem kizárólag jogbölcseleti jelenség, de minden, szabályait a tartósság igényével meghozó jogalkotó gyakorlata is. Hogy ez mennyiben sikeres és eredményes, s hogy az adott jogszabály valóban hatékonyan tölti-e be szerepét, már egészen más kérdés. Természetesen a

helyes jog kutatása, és a jognak az egyéb társadalmi jelenségekkel való együttes szemlélete nem áll meg kizárólag a jogalkotásnál. A jogalkalmazó (akár a bíró, akár a hatóság, akár a jogéret más szereplője) a jogszabály tényleges és helyes tartalmának megállapítása során szintén mérlegel morális és társadalomfilozófiai relevanciával rendelkező tényeket, illetve aspektusokat. Hogy ezek mennyiben, milyen mélységben képesek befolyásolni a döntéseket és tényleges magatartásokat, ez szintén külön kérdés.

A helyes jogot kutató jogbölcseleti irányzatokban, a különféle természetjogi, kantianus, neokantianus, utilitarista áramlatok képviselőinél a jog és az egyéb társadalmi jelenségek fokozottan előtérbe kerülnek. Itt azonban gyakran egy olyan megkettőzött jogkonceptió is előáll, amely alapján úgy tűnik, hogy a formális jogszabályok mellett (fölött) létezik (létezhet) egy másfajta, természeti, logikai vagy isteni eredetű jog is. A helyes jog tana legtöbbször ezt a jogot igyekszik „megtalálni”, leírni, és nem ritkán amellet érvelni, hogy ez a jog a pozitív jog részévé váljon. Ennek a helyes jognak a megtalálása – feltéve, hogy nem kizárólag ideologikus feltevésekből indulunk ki – olyan, az emberre vonatkozó, összetett ismereteket követel meg, amelyek különböző tudományterületek illetékességi területére (is) tartoznak. Sajnos az ún. helyes jogi tanok sokszor nincsenek ezeknek az ismereteknek a birtokában, s az emberre vonatkozó legfontosabb tételeiket *spekulatív* módon létrehozott vélekedésekre alapozzák egy valóságos multidiszciplináris megközelítés következetes alkalmazása helyett. Ennek azonban bizonyos tudománytörténeti oka is van. Az emberre vonatkozó pszichológiai, szociálpszichológiai, humánológiai (és még számos egyéb) ismeretek ugyanis csupán az

elmúlt bő fél évszázadban kezdtek jelentősen felhalmozódni, míg a helyes jog tana több évszázados előzményekre tekint vissza. Ez természetesen kevésbé lehet mentség azonnali jogelméleti törekvések számára, amelyek még most sem veszik tekintetbe az emberre vonatkozó modern ismereteket.

A neokantianus Stammler sajátos álláspontot foglalt el, amikor egyfelől a jogot mint sérthetetlen, feltétlen érvényességi igénnyel fellépő, kötelező akaratot határozta meg (Stammler, 1911, 113.), azonban más helyütt egyfajta olyan „szociális ideált” igyekezett körülírni, amelynek nézőpontjából megítélhető a tételes jog helyessége (Stammler, 1921, 174.). A helyes jog az ő számára az a tételes jog, amelyik megfelel a szociális ideálnak (még pontosabban: a szociális ideálból levezetett elveknek, a „helyes jog alapelveinek”). Stammler azonban – szemben a természetjogi álláspont gyakori szemléletével – figyelembe veszi az adott kor társadalmi és kulturális realitásait is a jog helyességének vizsgálata során. A helyes jognak bizonyos olyan alapelveit is felállítani igyekszik, mint például azt a – kanti alapeszmén nyugvó – elvet, hogy egy akarat nem lehet másvalaki önkényének áldozata (Stammler, 1902, 208.). Stammler tehát ugyan formálisan nem kettőzi meg a jogfogalmat, ám „helyes jog” tanával e megkettőzés határán mozog. Mint látható azonban, nem mond le a jog morális, társadalmi szempontú értékeléséről, így arról, hogy a jogtudomány túlterjeszkedik a pozitív jog előírásainak területén. Úgynevezett „szociális ideáljának” kialakítása során azonban ő sem valós természeti és társadalmi tényekből indul ki, hanem morális természetű elvekből. Hivatkozott elve alapján mondja ki azt, hogy a rabszolgaság nem felel meg a helyes jognak, nem vetve kellően számot a

rabszolgaság szinte minden korban és szinte mindenhol előforduló valóságának tényével. Mindenesetre Stammlernél is megjelenik a jog interdiszciplináris, logikai, analitikai, etikai, szociológiai természete, amelyben rejlő lehetséges ellentmondásokat ő azonban a tételes jogon belül a helyes jog elhatárolásával igyekezett kezelni.

A jog mint interdiszciplináris tudomány a leíró jogtan oldaláról

Leíró jogtannak ezen a helyen azokat a jogbölcseleti irányzatokat tekintjük, amelyek – viszonylagosan függetlenül a jogi értéktantól és a helyes jog tanától – elsődlegesen a létező jogi jelenségek leírásával és elemzésével foglalkoznak. E körbe sorolhatjuk a pozitivistát, a történeti, a szociológiai jellegű irányzatokat éppúgy, mint a *jogi realizmusok* név alatt említett, erős pszichológiai relevanciával rendelkező törekvéseket, valamint a kulturális antropológiai (és még számos más) áramlatokat. Már e rövid felsorolásból is jól látszik, hogy ezek az irányzatok igen markánsan kapcsolódnak bizonyos társtudományokhoz, tehát már ebből is nyilvánvaló megközelítések szükségképpen multidiszciplinaritása. Amennyiben a jogot nem az értékek, a morális, erkölcsi szempontok oldaláról, tehát (bevallva vagy sem) nem a társadalom jobbítása szándékával közelítjük meg, hanem mint egy olyan jelenvalóságot, amelyet pusztán *leírni* igyekszünk, nem kevésbé határozottan kerül előtérbe a jog plurális természete, az egyéb társadalmi és emberi jelenségekkel való összefüggése, mint a jognak a helyesség oldaláról való elemzése során.

A jog történeti szemlélete már Danténál előtérbe kerül, amikor *De monarchiá*-jában a világi hatalom elsőségét a Római Birodalom kialakulásával és hatalmának létrejöttével

igyekszik alátámasztani, utalva arra is, hogy ez a kétségtelenül létező világi hatalom aligha nyugodott az akkor még nem is létező pápaság és az Egyházi Állam valaminő előzetes, szakrális aktusán. Dante azonban a világi hatalom kialakulásában még igen hangsúlyosan az isteni kegyelem közvetlen megvalósulását látja. Nyomában Pádúai Marsilius, William Occam szintén alkalmazzák érvelésükben a történeti relevanciájú érveket, míg Jean Bodin a XVI. században az államot mint kifejezetten történeti képződményt tárgyalja. A történetírásnak mint történettudománynak a kialakulásával előtérbe kerülnek a jog történeti kérdései is, és a körvonalazódó ún. jogtörténeti iskola (Gustav Hugo, Friedrich Savigny, Friedrich Puchta) körében egyre inkább megkérdőjeleződött a minden korban egyaránt érvényes természetjog koncepciója. Ez az irányzat a nép, a társadalom és a jog olyan *okozatos* összefüggését vallotta, amelyben nem kis szerepet kapott az ún. „népszellem” vitathatatlanul romantikus, nacionalista ízü, ám önmagában ártatlan kategóriája.

A jog *történetileg* okozatos fejlődésének képzete – különösen az Auguste Comte pozitivistá filozófiáját és szociológiai törekvéseit követően – szükségképpen vetette fel a jog *szociológikus* megközelítését. Rudolf Ihering, Ludwig Gumplowicz, majd Max Weber máig hatóan befolyásolták a jogról való gondolkodást, amelyben az *értékekről az érdekekre, normáiról a társadalmi gyakorlatra* helyeződött a hangsúly. A szabadjogi iskola, a skandináv és amerikai jogi realizmus megfigyelő, leíró pozíciója is nagymértékben nyugszik a jogszociológia szemléletmódján, annak ellenére, hogy utóbbi két irányzatra legalább ennyire hatottak a modern pszichológia megállapításai is. Tehát az a megközelítés is, amelyik az embert – szemben a XVIII. századi eredetű,

egyoldalú racionalizmussal – már távolról sem véli elsődlegesen értelem által vezérelt lénynek. Ugyancsak a jogszociológiai hagyományok közegéből bontakozott ki a jog kultúra alapú megközelítése, valamint ezzel szoros összefüggésben a jogösszehasonlító irányzat. Helmut Kohler, René David, Konrad Zweigert, Hein Kötz már egy olyan jogi világot vázolnak fel, amelyben – noha regionális hasonlóságok kétségkívül kimutathatók, és a tipizálásnak is bizonyos lehetőségei adóttak, ám – sokkal inkább a különösségek, mint az általánosságok, általánosíthatóságok dominálnak.

Látható, hogy a leíró jogtudomány is egyfajta multidiszciplináris megközelítéssel vizsgálja sajátos tárgyát, a jogot. Ám aligha tehet mást egy olyan jelenség esetében, amelyik igencsak be van ágyazva az emberi és társadalmi realitás totalitásába, pontosabban éppen abból nő ki. Ebből a szempontból a jog pozitívistikus irányzatai sem képeznek kivételt, hiszen ezek legtöbb energiáját gyakran éppen az köti le, hogy a jog autonómiáját igazolni próbálják. Ennek során azonban időről időre tételesen számba kell venniük a jognak és az egyéb emberi és társadalmi jelenségeknek mindazt a kapcsolatát és aspektusát, amelyekkel az egyéb leíró jogtanok, valamint a helyes jog tanai foglalkoznak. Ám ezen túl is bizonyos interdiszciplinaritást involvál a jogpozitívizmus, hiszen logikai, nyelvi analitikai okfejtésekkel éppúgy él, mint bizonyos hipotéziseinek kialakítása során szociológus okfejtésekkel. Amikor ugyanis a jogpozitívizmus mellett érvel, hogy a jog autonóm, és ennek megfelelően – állítólag szemben az egyéb szabálysoportokkal – feltétlen engedelmességet követel, akarva-akaratlanul szociológus területre téved (Moór, 1994, 171.). Már Moór Gyula is elvetette azt a közkeletű

nézetet, hogy a konvencionális szabályok és az erkölcsi előírások nem tartanak igényt feltétlen követésre. Azok az „erkölcsi elvek” ugyanis, amelyek úgy szólnának, hogy „cselekedj így és így, ha másként nem gondold”, egyszerűen nem volnának morális szabályok, és ilyen etikai elvek ténylegesen nincsenek is. Ennek ellenére makacsul tartja magát a hiedelem, hogy a kötelező érvényre vonatkozó igény mozzanata alapján különböztethetők meg a különféle normacsoportok. Tehát a jogpozitívizmus egyik legmarkánsabb kérdése, nevezetesen a *normativitás* problémája – mivel az csak társadalmi közegben értelmezhető – aligha nélkülözheti a szociológiai szempontot. Ez a szempont akkor is ténylegesen jelen van, ha a vizsgálódás pusztán axiomatikusan tesz különböző (nem ritkán téves) kijelentéseket.

A jog multidiszciplináris megközelítése mint tudománytörténeti szükségszerűség

Hadd utaljunk egy nem csupán érdekes, de tanulságos felmérésre, amely az 1975 és 2006 közötti időszak vonatkozásában azt vizsgálta, hogy a különféle tudományos publikációk címében világviszonylatban milyen gyakorisággal fordulnak elő az interdiszciplináris és a multidiszciplináris kifejezések. A természet-tudományok területén az adott kifejezések száma jelentős emelkedést mutat, ám a *társadalomtudományokban* ezek száma lényegesen alacsonyabb szinten *állandónak* tekinthető (Braun – Schubert, 2008). Amint azonban talán majd belátjuk, ez a körülmény a legtalábbról sem érinti a társadalomtudományi kérdések tényleges interdiszciplináris relevanciáját.

A XVIII. századtól a kialakuló egyes *szak-tudományok* fokozatosan szerepet kértek a jog jelenségének értelmezésében, illetve maga a

jogtudomány is igyekezett levonni a szaktudományok eredményeinek és módszereinek rá vonatkozó konzekvenciáit. A *történetírás* tudománnyá válásával szükségképp megjelent a *jogtörténet* is. A *pozitívizmus* térhódításával a *jogpozitívizmus* nevet nyerte az a régi (a Nyugaton legalább a XVI. század végétől létező) jogi felfogás, amely a *normákra* és főként magára a *szövegre* helyezte a hangsúlyt. Ez az irányzat módszertani eszközöket is kölcsönzött a pozitívizmustól. Az Auguste Comte által a pozitívizmus fő tudományszakának tekintett *szociológia* is betört a jogi gondolkodásba *jogszociológia* név alatt, és olykor vitába is bocsátkozott édestestvérel, a jogpozitívizmussal.

A *lélektan*nak a XIX. század második felétől való gyors fejlődése és a pszichológiai gondolkodás egyre szélesebb körben való térhódítása a XX. század első felében az ún. *jogi realizmusnak* adott muníciót. Épp így, az *irodalomtudomány* is megtermékenyítette a jogról való elméleti gondolkodást, mind elfogadottabbá téve a *szépirodalmi* művek jogi aspektusainak vizsgálatát a jog természetét és fejlődését feltáró kutatások során. Ám az *antropológiai* és *néprajzi* kutatások (Malinowski, 1926; Pospisil, 1971; Fikentscher, 2009) sem hagyták érintetlenül a jogtudományt, és hol a *jogtörténet*, hol a *jogszociológia* közegében, hol pedig egyenesen új irányzatokat, az *antropológiai jogelméletet*, illetve a *szabadjogi iskolát* megteremtve, illetve inspirálva bontakozott ki a jog antropológiai, illetve néprajzi megközelítésének gondolata.

E fejlemények mellett a hagyományos *természetjog* is megmaradt, sőt bizonyos mértékű fejlődést is mutatott, ám komoly felértékelődése csupán a II. világháború után következett be. Valóságos kibontakozását azonban jelentősen akadályozta gyakran ma

is meglévő *ideológiai* jellege. Noha például Johannes Messner és még számos kutató (például Alfred Verdross, Lon L. Fuller) a társadalomirányítás szép gondolatait vetették fel, nem jutottak el azonban magához a természethez, hisz voltaképp nem is abból indultak ki. A természetjog (ennek akár keresztény, akár szociáldemokrata vagy más színezetű árnyalata) még az elmúlt hatvan évben is többnyire *ideologikusan felfogott emberképét vetítette a jog jelenségeibe*, és helytelenítette azt a pozitív jogot, amely saját, voltaképp ideológus emberképétől idegen volt. Noha a természetjognak abban feltétlenül igaza van, hogy a jog valami *mélyen emberinek* a megnyilatkozása, ám ennek az embernek a feltárásában többnyire továbbra is a hagyományos, főként *ideológus* megközelítésekre, más esetben *spekulációkra* hagyatkozott, ahelyett, hogy a modern *természet-tudományra* vetette volna tekintetét. A természetjogi felfogás értékválasztásainak önkényességére és ellentmondásosságára már Alf Ross is felhívta a figyelmet (Ross, 1958, 259.). Uwe Wesel pedig – összhangban Ross álláspontjával – némi malíciával azt hangsúlyozza, hogy a természetjog akként határozza meg az ember természetét, hogy abból eleve levezethesse a vele kapcsolatos – előzetesen már tételezett – jogokat (Wesel, 1984, 72–73.). A természetjogi megközelítésben – a kanti 'Sein' – 'Sollen' felosztás kritikája nyomán – ígéretes újdonságot hozott Sergio Cotta felismerése, hogy ami *'legyen'-ként* tételeződik, az szükségképpen valamilyen *már meglévő*n, valamilyen *'van'*-on alapul. Cotta így jutott el az „emberi” világhoz (Cotta, 1989; vö. Grady – McGuire, 1997, 87–129.).

Konrad Lorenznek a XX. század közepétől végzett – természetesen nem előzmények nélküli – kutatásai megalapoztak egy új tu-

dományát, az állati viselkedéstudományt, az etológiát. E szakterület kialakulása egyenes következménye volt a darwini modell és a Pierre Janet, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung munkásságával fémjelvezhető modern pszichológia elkerülhetetlen találkozásának. A XX. század második felétől egyúttal kibontakozott a *humánétológia* tudománya is, amely az embernek mint egy sajátos emlős fajnak a magatartását vizsgálja. A humánétológia, valamint az evolúciós pszichológia eredményeiből adódó *következtetéseket* tehát ma éppúgy szükségesnek tűnik levonni a jogtudományban, mint egykor a humanizmusban a természet új felfogását, a XVIII. századtól történettudományt, a XIX. században a pozitívizmust, a szociológiát, a XX. században pedig a pszichológiát, az antropológiát és az irodalomtudományt. A jog humánétológiai megközelítése tehát nem pusztán egy ma még viszonylag szokatlan, ám ígéretesnek tűnő lehetséges elméleti módszer, hanem egyúttal – amint azt a jognak a genetikával (Elliott, 2002, 61–70.), a nemek közötti különbségekkel (Browne, 1984), az aggyal és az evolúcióval való összefüggéseit vizsgáló újabb kutatások is mutatják (Chorvat – McCabe, 2004; Jones, 2004) – a tudományfejlődés utóbbi több mint száz évben mind határozottabban kibontakozó interdiszciplináris tendenciájának *szükségszerű* következménye (Elliott, 1985). E szükségszerűség belátásának egy fontos állomása volt a bajorországi Tutzingban, 1986. július 27. és 31. között megtartott V. Nemzetközi Humánétológiai Konferencián többek között Margaret Gruter, Reinhold Zippelius, Fred Kort vagy Michael McGuire részvétele, illetve hozzászólása (vö. Introduction..., 1986. 3.).

A humánétológiai megfontolások két irányban is segíthetik a jog jelenségének jobb

megértését. Egyfelől a jognak mint *szabályrendnek a kialakulása* oldaláról szolgálhat olyan értékes adalékokkal, amelyeknek figyelembevétele nélkül a jogelmélet csupán találgatásokra, spekulációkra, esetleg ideologikus toposzokra hagyatkozhat. A humánétológia által feltárt olyan emberspecifikus jelenségek, mint a *konstrukciós készség* vagy a *szabálykövetés* merőben más megvilágításba helyezhetik mind a pozitív jogrend kialakulásának folyamatát, mind pedig a jog ontológiai természetéről vallott elképzeléseket. A humánétológia megfigyelései másfelől az *egyes jogintézmények* vonatkozásában is számos újdonsággal szolgálhatnak. Az olyan jogintézményeknek ugyanis mint a tulajdon, a csere, a házasság, a monogámia, a család, a nő státusa, és általában a csoporton belüli státusok (például állampolgárság), természet által kódolt „előképei” vannak. Az ember természetében rejlő sajátosságok ezek, amelyeknek evolúciós szempontból adaptív értékük volt és van. A jog humánétológiai megközelítése tehát nem lerontani, mint inkább *kiegészíteni, tökéleltetni, megmagyarázni* hivatott a természetjog eddigi megállapításait.

Másfelől, ha a humánétológiai mozzanatok és a jogi jelenségek közötti összefüggéseket belátjuk (esetleg igazoljuk), ezzel egyúttal jelentősen *korlátozzuk a jogpozitívizmus* érvényességét. Mindebből ugyanis az következne, hogy nem áll módunkban a jogintézményeket tetszés szerinti *tartalommal* és tetszés szerinti *menyiségben* kidolgozni és azokat jogként elfogadtatni. A jogként való elfogadtatás ugyanis annál inkább kétséges, *minél inkább és minél nagyobb számban szűnik meg a korreláció a pozitív jog szabályai és a humánétológiai tények között*. Éppígy, ha a kelsen-i „hipotetikus alpnorma” valójában nem más, mint *tudati és tudattalan realitásunk*, amely

pedig *evolúciós* termék, akkor ez az „alpnorma” (és azon keresztül a jogrend egésze) meglehetősen „metajurisztikus” jelenség. Ez pedig igencsak ellentmond a „jog versus nem jog” azon szembeállításának, amin az egész jogpozitívizmus alapul.

A jogbölcselet fejlődése tehát egy mindinkább multidiszciplinárisra váló tudomány

fejlődése, amelynek során egyre hangsúlyosabban jut kifejezésre a jog *emberi és társadalmi* jellege.

Kulcsszavak: *jog, multidiszciplinaritás, jogtörténet, jogszociológia, pszichológia, kultúranropológia, jogösszehasonlítás, természetjog, jogpozitívizmus, humánétológia*

IRODALOM

- Braun Tibor – Schubert András (2008): Interdiszciplinaritás. Elfogadjuk-e Magyarországon? Magyar Tudomány. 1, 78–85. <http://www.matud.iif.hu/08jan/13.html>
- Browne, Kingsley R. (1984): *Biology, Equality, and the Law: The Legal Significance of Biological Sex Differences*. Southwestern Law Journal. 38, 617–702. http://faculty.law.wayne.edu/browne/Other_pubs.html
- Chorvat, Terrence – McCabe, Kevin (2004): The Brain and the Law. Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences. 1727–1736. <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1693448/>
- Cotta, Sergio (1989): *Diritto, persona, mondo umano*. G. Giappichelli, Torino
- Csányi Vilmos (2007): *Az emberi viselkedés*. Sanoma, Budapest
- Elliott, E. Donald (1985): *The Evolutionary Tradition in Jurisprudence*. Columbia Law Review. 85, 38–94. <http://www.ets.net/evolution/columbia%20law.article.htm>
- Elliott, E. Donald (2002): The Genome and the Law: Or Should Increased Genetic Knowledge Change the Law? Harvard Journal of Law and Public Policy. 25, 61–70. <http://www.thefreelibrary.com/The+genome+and+the+law%3A+should+increased+genetic+knowledge+change+the...-a084436407>
- Fikentscher, Wolfgang (2009): *Law and Anthropology: Outlines, Issues, Suggestions*. Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München http://works.bepress.com/wolfgang_fikentscher/
- Grady, Mark – McGuire, Michael (1997): *A Theory of the Origin of Natural Law*. Journal of Contemporary Legal Issues. 8, 87–129.

- Horváth Barna (1995): *Jogszociológia*. Osiris, Budapest
- Introduction of “Ethology of Law”. Human Ethology Newsletter. 1986. 4, 12, 3. http://media.anthro.univie.ac.at/ISHE/index.php/bulletin/bulletin-contents/cat_view/61-bulletin-archive/85-bulletin-1986
- Jones, Owen D. (2004): Law, Evolution and the Brain. Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences. 359, 1697–1707. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=692742
- Malinowski, Bronislaw (1926): *Crime and Custom in Savage Society*. Routledge and Kegan Paul, London http://openlibrary.org/works/OL1211014W/Crime_and_custom_in_savage_society
- Moór Gyula (1994): *Jogfilozófia*. Püski, Budapest
- Pospisil, Leopold (1971): *Anthropology of Law. A Comparative Theory of Law*. Harper and Row, New York <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/aa.1973.75.4.02a00100/pdf>
- Ross, Alf (1958): *On Law and Justice*. University of California Press, Los Angeles <http://books.google.hu/>
- Stammler, Rudolf (1902): *Die Lehre von dem richtigen Rechte*. J. Guttentag, Berlin, 1. kiadás
- Stammler, Rudolf (1911): *Theorie der Rechtswissenschaft*. Buchhandlung des Waisenhauses, Halle an der Saale
- Stammler, Rudolf (1921): *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung*. W. de Gruyter, Berlin–Leipzig
- Weber, Max (1934): *Die protestantische Ethik, und der Geist des Kapitalismus*. Mohr, Tübingen
- Wesel, Uwe (1984): *Juristische Weltkunde. Eine Einführung in das Recht*. Suhrkamp, Frankfurt am M.